

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

THE ROLE OF LEGAL DOCTRINE IN THE FORMATION OF NATIONAL LEGISLATION: THE REALITIES OF TODAY

Клещенко Н.О., к. ю. н.,
науковий співробітник відділу теорії держава і права
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Політичні трансформації, які зараз відбуваються в Україні вимагають оновлення чинного законодавства, яке у свою чергу, потребує доктринального забезпечення та розробки нових концептуальних підходів до системно-структурного вдосконалення правової системи України. Роль правової доктрини також актуалізується у подальшій інтеграції України до Європейського Союзу, адже є основою конвергенції в межах правової системи ЄС.

Під правовою доктриною розуміється сукупність ідей та принципів, що знаходяться у нерозривному взаємозв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою та визначають основоположні засади розвитку правової системи. Описується процес формування правової доктрини який є довготривалим і починається з висунення оригінальних авторських поглядів на певні явища державно-правової дійсності, або з обґрунтування нових підходів до розв'язання актуальних проблем юридичної практики. Наголошується, що правова доктрина є продуктом наукової діяльності, своєрідним підсумком пізнання державно-правової дійсності в конкретний історичний період. Акцентується, що правова доктрина є «вихідним науковим пунктом» на базі якої відображуються основоположні принципи, на яких ґрунтується національне законодавство.

Повномасштабне вторгнення в нашу державу відкрило багато питань, які потребують узагальнень від правової доктрини. Це і конституційно-правові гарантії забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, у тому числі з урахуванням допустимих обмежень політичних та громадянських прав і свобод, розв'язання гуманітарних проблем та механізмів соціального захисту й підтримки українських громадян, що постраждали від російської агресії тощо. Оцінюючи роль правової доктрини на національне законодавство, відмічається її значення при розробці поняттєво-категоріального апарату юридичної науки, а також удосконаленні питань юридичної техніки. Позитивно оцінюється доктринальне обґрунтування проекту нормативно-правового акта. Звертається увага на важливість правової доктрини у методологічному значенні для правової науки, а також на відображенні доктрини у правотворчому процесі.

Ключові слова: правова доктрина, громадянське суспільство, правова система, інтеграційні процеси, національне законодавство.

The current political transformations in Ukraine require the updating of the current legislation, which in turn requires doctrinal support and the development of new conceptual approaches to the systemic and structural improvement of the legal system of Ukraine. The role of legal doctrine is also relevant in the further integration of Ukraine into the European Union, as it is the basis of convergence within the EU legal system.

Legal doctrine means a set of ideas and principles that are inextricably linked with legal science, law and practice and determine the basic principles of the legal system. The process of formation of legal doctrine is described, which is long-lasting and begins with the promotion of original author's views on certain phenomena of state and legal reality, or with the substantiation of new approaches to solving current problems of legal practice. It is emphasized that legal doctrine is a product of scientific activity, a kind of result of knowledge of state and legal reality in a particular historical period. It is emphasized that legal doctrine is a «starting point of science» on the basis of which the fundamental principles on which national legislation is based are reflected.

A full-scale invasion of our state has opened up many issues that need to be generalized from legal doctrine. These are constitutional and legal guarantees for ensuring and protecting human and civil rights and freedoms in martial law, including taking into account permissible restrictions on political and civil rights and freedoms, resolving humanitarian problems and mechanisms of social protection and support for Ukrainian victims. from Russian aggression, etc. Assessing the role of legal doctrine on national legislation, its importance in the development of the conceptual and categorical apparatus of legal science, as well as improving issues of legal technique. The doctrinal substantiation of the draft normative legal act is positively assessed. Attention is drawn to the importance of legal doctrine in the methodological sense for legal science, as well as on the reflection of doctrine in the law-making process.

Key words: legal doctrine, civil society, legal system, integration processes, national legislation.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, як ніколи, потребує доктринального (наукового) збагачення всього нормативно-правового масиву. І це пов'язано не тільки з подальшим становленням та розвитком національної правової системи, а і з тими політичними трансформаціями що зараз відбувається в Україні.

Дійсно, зміцнення української державності здійснюється в умовах потужного супротиву наших громадян проти російської агресії, підняттям на якісно новий рівень громадянського суспільства та реалізації наміченого курсу щодо інтеграції в ЄС. Реалії перед якими постала Україна, вимагають якісної нормативно-правової бази та розробки нових концептуальних підходів до системно-структурного вдосконалення правової системи України, важливу роль у формуванні якої належить правовій доктрині.

Актуальність вказаної проблеми також обумовлена розвитком євроінтеграційних процесів, що відбуваються на континенті, та в межах яких не лише зближуються національні правові системи, а й формується новий правовий порядок завдяки вдалому поєднанню здобутків різних

правових сімей. Правова доктрина є основою конвергенції в межах правової системи ЄС. Крім того вона продовжує бути орієнтиром розробки найважливіших, тобто фундаментальних засад державотворення та формування національної правової системи України [1, с. 52].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з правовою доктриною не є новими у сучасній теорії права. Вони досліджувалася у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як С. В. Батуріна, С. В. Бобровник, Г. Дж. Берман, Р. Давід, М. І. Козюбри, С. І. Максимов, М. Є. Мочульська, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко та ін. Однак, реалії сьогодення поставили нові виклики які треба враховувати під час формування національного законодавства, і обґрунтування ролі правової доктрини при цьому набуває актуальності.

Метою статті є визначення та характеристика ролі правової доктрини на формування національного законодавства.

Виклад матеріалу. Для всебічного дослідження проблематики слід розкрити поняття «правова доктрина».

В основу розуміння правової доктрини покладається ідея про її авторитетність, що обумовлено її походженням від наукової діяльності, яка забезпечує пізнання і подальшу дію права шляхом обґрунтування положень, які набувають нормативного, загальнообов'язкового значення. В юридичній літературі правова доктрина має досить неоднозначний характер розуміння, дискусійно розглядається питання її походження, правового статусу та місця в системі форм (джерел), а також її ролі в механізмі правового впливу. Це ускладнює, відповідно, і характеристику доктринальної форми правового впливу, яка заснована на науковій діяльності, відображає самостійний шлях утворення права та визначає зовнішній характер виявлення права у вигляді відповідних його форм [2, с. 21].

Правова доктрина є продуктом наукової діяльності, своєрідним підсумком пізнання державно-правової дійсності в конкретний історичний період. Погоджуємось з С. І. Максимовим у тому, що найбільш концентровано прояв практичної функції юридичної науки, яка полягає у сприянні розвитку і вдосконалення права, проявляється у правовій доктрині як такому феноменові, що максимально ефективно поєднує наукові розробки з практикою створення й застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства. Правова доктрина створюється в результаті проведення фундаментальних наукових досліджень, що пов'язані з глибоким і всебічним аналізом сутності державно-правових явищ і процесів, з'ясуванням закономірностей їх виникнення й розвитку. Це є основною причиною її високого авторитету, передумовою для легітимації доктринальних положень у правосвідомості правників і, як наслідок, – сприйняття юридичною практикою. Йдеться про відображені в узагальненій теоретичній формі юридичні знання: категорії і поняття, теорії, концепції, що відбивають закономірності й логіку правової матерії і служать формами вираження змістової частини правової доктрини, яка безпосередньо оформлюється у вигляді наукових праць з питань права – монографій, наукових статей, коментарів законодавства тощо [3, с. 27].

Можна вибудувати певну вертикаль взаємозв'язку доктрини, теорії, науки: вони є якісно різнорівневими поняттями. Безумовно, правова доктрина посідає найвище місце на «юридичному Олімпі», наступну сходинку обіймає теорія, а найнижчу з них – наука. З цього випливає ще один висновок: правовій доктрині притаманні деякі елементи, які не входять до складу ані науки, ані теорії права. І перш за все таким елементом є законодавство, адже саме відповідність законодавства сталій теорії права через певний час стабільності і породжує доктрину [4, с. 307]. При цьому ці категорії є взаємодоповнюючими, адже в їх складі присутні дослідження вчених та посилення на загальновизнані принципи.

Правова доктрина виступає необхідним інтелектуальним підґрунтям професійного юридичного мислення та правосвідомості юристів, чим забезпечується результативне функціонування нормотворчої, правозастосовної, правотлумачної практики. За її допомогою здійснюється перехід вироблених юридичною наукою понять, принципів, конструкцій, без яких неможливе розуміння й ефективне використання правових інститутів, у сферу нормативних настанов свідомості юристів. Це дозволяє правовій доктрині через професійну діяльність останніх активно впливати на всі складники правової системи [3, с. 28].

Процес формування правової доктрини та її складників є тривалим, багатоетапним і починається, як привило, з висунення оригінальних авторських поглядів (ідей, гіпотез) на певні явища державно-правової дійсності або з обґрунтування нових підходів до розв'язання актуальних проблем юридичної практики. У процесі наукової дискусії, яка може тривати роками на сторінках журналів, нау-

кових конференціях, «круглих столах» тощо, наукові ідеї удосконалюються і оформлюються, розробляються ефективні способи та механізми їх впровадження в практику суспільного і державного життя. Це може супроводжуватись появою нового напрямку в юридичній науці або формуванням наукової правничої школи. Тому правова доктрина – це не просто сукупність поглядів окремих учених, а до певної міри продукт їх спільної інтелектуальної творчості. У результаті створюється цілісне, концептуально та методологічно, логічно узгоджене вчення (знання) про право, його галузі та інститути, яке певною мірою редуковане до внутрішньо несуперечливого ядра [5, с. 35].

Формування національного законодавства базується на багатьох постулатах, серед основних це дотримання імперативних принципів міжнародного права, зокрема прав і свобод людини і громадянина, гармонізація національного законодавства з європейським тощо. Правова доктрина ж при цьому може бути як «вихідним науковим пунктом» на базі якої будуть відображатися всі основоположні принципи, на яких ґрунтується національне законодавство. Завдання правової доктрини полягає у вирішенні практичних питань в юридичній сфері.

Слід визнати, що закріплення доктринальних положень на законодавчому рівні (чи відтворення доктринальних положень у змісті інших формальних джерел) хоча і свідчить про визнання практичної цінності правової доктрини на державному рівні, проте не означає набуття нею юридичної сили, загальної обов'язковості, тобто таке визнання не робить її формально-юридичним джерелом права. У цьому випадку фактичним джерелом (формою) права, що використовуваватиметься правозастосовними органами, виступатиме закон чи судовий прецедент, а не правова доктрина (доктринальні праці тих чи інших учених як форма її об'єктивізації) [1, с. 55]. Беручи до уваги, що правова доктрина є одним із різновидів джерел права, варто зазначити позицію Н. М. Пархоменко, яка вважає, що «соціальна цінність джерел права полягає в їх корисності для життя та діяльності суспільства, держави, й окремих індивідів» [6, с. 115].

Формування правової доктрини як джерела права характеризується такою специфікою: а) творцями правової доктрини є вчені-правознавці; б) виникнення правової доктрини – це свідомий, вольовий, цілеспрямований процес, не підпорядкований будь-яким процедурним нормам; в) за формою вираження правова доктрина може бути писаною і неписаною; г) процес складання правової доктрини тривалий і залежить від рівня визнання її необхідності суспільством; ґ) правова доктрина проявляється у вигляді принципів і правил, що мають загальний характер; д) властивість формальної обов'язковості правової доктрини зумовлюється одностайністю, єдністю поглядів учених-юристів з якого-небудь питання; е) обов'язковість правової доктрини ґрунтується на її санкціонуванні державою в нормативно-правових актах, судовій практиці та фактичних діях суб'єктів правових відносин, включно з органами та посадовими особами публічної (державної та муніципальної) влади [7, с. 35].

Сьогоднішня потреба від правової доктрини узагальнень в питаннях конституційно-правових гарантій забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, у тому числі з урахуванням допустимих обмежень політичних та громадянських прав і свобод, розв'язання гуманітарних проблем та механізмів соціального захисту й підтримки українських громадян, що постраждали від російської агресії.

У той же час слід мати на увазі те, що однією з причин кризових явищ у державно-правовому просторі є значна прірва між темпами розвитку наукових досліджень та практикою їх застосування. Неможливо оновлювати правову систему за відсутності цілеспрямованого та послідовного впливу юридичної науки [1, с. 55]. При

цьому правова доктрина сьогодні, є базисною основою для розвитку усієї правової науки завтра.

Оцінюючи роль правової доктрини на формування національного законодавства слід відмітити, що саме правова доктрина виступає підґрунтям при формуванні поняттєво-категоріального апарату усієї правової науки, адже її базисом є фундаментальні наукові дослідження як з теоретичного боку так і з практичного. Також важливе місце вона посідає у питаннях, що стосуються удосконалення юридичної техніки, адже залучення науковців, які всебічно досліджують певну необхідну проблематику, на етапі створення проєкту нормативно-правового акту в разі підвищить його як ефективність так і якість.

І якщо говорити про практичний аспект правової доктрини важливо наголосити на тому, щоб остання перебувала у нерозривному взаємозв'язку з раціональною діяльністю суб'єктів законотворення, адже це є запорукою об'єктивного регулювання суспільних відносин.

Підтримуємо І. В. Семеніхіна, що доктринальне обґрунтування проєкту нормативно-правового акта значною мірою впливає на позицію нормотворчого органу в питанні визначення змісту, своєчасності та доцільності його прийняття [3, с. 33].

Крім того роль правової доктрини можна охарактеризувати через її функції – це основні напрямки її впливу на

правотворчу, правозастосовну та правотлумачну практику [8, с. 239]. Можна констатувати, що правова доктрина є багатоаспектною категорією, так як форми її прояву можуть бути різні та залежать від характеру суспільних відносин, в яких вона в тій чи іншій мірі задіяна.

Сьогодні доктрина має важливе методологічне значення для правової науки. Як методологія при слідуванні до ідеї права доктрина встановлює і систематизує всі необхідні досягнення різноманітних систем національного права держав, створюючи тим самим єдину доктрину права [9].

Поділяємо думку Т. І. Тарахонич, що правова доктрина має також галузевий вимір, про що свідчать фундаментальні праці як зарубіжних, так і вітчизняних вчених [8, с. 239]. Галузеві правові доктрини досліджуються власною системою наукового знання і є більш гнучкими по відношенню до зовнішніх чинників (законодавчих змін, вимог практики тощо).

Висновки. Під правовою доктриною можна розуміти сукупність ідей та принципів, що знаходяться у нерозривному взаємозв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою та визначають основоположні засади розвитку правової системи. Правова доктрина може і повинна знаходити відображення в об'єктивній реальності, а саме відбиватися у правотворчому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко А. Є., Кармаліта М. В. Вплив правової доктрини на правотворчий процес в Україні. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 52–57.
2. Копиленко О. Л., Дмитрієв А. І. Правова доктрина в механізмі правового впливу: міжнародно-правовий вимір. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 22 травня 2019 р.). Маріуполь : МДУ, 2019. С. 21–22. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6540/Pravova%20doktryna_mizhnarodnyi%20dosvid%20ta%20praktychna%20realizatsiia%20v%20Ukraini_konferentsiia_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 26–36. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584168.pdf>
4. Полянський Є. Ю. Правова доктрина як базисна концепція права: природа, структура, значення. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUU_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Ж72103. 2015. Т. 17. С. 297–313. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npouya_2015_17_12
5. Максимов С. І. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Право України*. 2013. № 9. С. 43–54.
6. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.
7. Северінова О. Б. Правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 32–38. URL: <https://jd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/4-severinova.pdf>
8. Тарахонич Т. І. Сутнісна характеристика правової доктрини. *Альманах права*. 2020. № 11. С. 239–245.
9. Трофименко В. А. Правова доктрина – основа формування правової системи країни. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: *Філософія права, політологія, соціологія*. 2009. № 2. С. 85–95. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravova-doktrina-osnova-formuvannya-pravovoyi-sistemi-krayini/viewer>